

В.Ю. Бароўка (Віцебск)

ЭСТЭТЫЧНАЯ РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ ЭТНАНАЦЫЯНАЛЬнай РЭЧАІСНАСЦІ ў БЕЛАРУСКІМ РАМАНЕ ХХІ СТАГОДДЗЯ

Сучасныя айчынныя пісьменнікі шмат увагі надаюць эстэтычнай рэпрэзентацыі этнанацыянальнага свету ў самых разнастайных яго праявах. Дастаткова часта аўтары выкарыстоўваюць жанр рамана, які валодае багатымі магчымасцямі для ўвасаблення жыццёвых рэалій, чалавечых пачуццяў, змен у матэрыяльнай і духоўнай сферах. Вядомы чэшскі пісьменнік Мілан Кундэра не без іроніі заўважыў: “Адзінае, што застаецца нам перад тварам такой непазбежнай паразы, якую завуць жыццём, – гэта паспрабаваць яго зразумець. У гэтым і ёсць права на існаванне рамана” [1, с. 22]. Сапраўды, таленавіты раманист дазваляе з новага боку ўбачыць добра знаёмыя рэчы. Наратыўныя стратэгіі, шляхі і спосабы рэпрэзентацыі пісьменнікамі этнанацыянальных рэалій у сучасным рамане заслугоўваюць увагі, бо дазваляюць паглыбіць агульнапрынятыя ўяўленні пра спецыфіку нацыянальнай прозы.

Пачатак ХХІ стагоддзя – перыяд пераацэнкі даўняга і нядаўняга мінулага, далейшага асэнсавання шляхоў нацыянальнай ідэнтыфікацыі беларусаў. Ён знайшоў яскравае аналітычнае ўвасабленне ў рамане Віктара Казько “Бунт незапатрабаванага праху” (2001), творы пра памкненне галоўнага героя Германна-Германа-Юркі-Жоркі-Макрыяна Говара (пералік імён своеасабліва пазначаў шлях персанажа да самаідэнтыфікацыі. – В.Б.) устанавіць свой радавяд. Вобраз Говара абагульняльны, за яго лёсам бачыцца лёс цэлага пакалення, народжанага ў пачатку 40-х гадоў мінулага стагоддзя. Германн-Макрыян – дэнацыяналізаваны самімі абставінамі існавання беларус, які ў сталасці падсвядома цягнецца да спасціжэння сваіх “каранёў”. Пісьменнік удала спалучыў сіметрычны і асіметрычны этнатопы, арганічна ўвёў у мастацкую тканіну рамана этнаграфічна-бытавы матэрыял, метафарызаваў яго, падпарадкаваў інтэрыярызацыі мастацкай прасторы і часу. Паўсядзённасць у рамане В. Казько прадстае грозным выпрабаваннем для чалавека, сілай, што ўладарна дыктуе асобе жорсткія правілы паводзін. У творы паказаны асноўныя складнікі быту савецкага чалавека і традыцыйнага быту вясковага і гарадскога беларуса, якія, з аднаго боку, прывіталі чалавеку сацыяльную пасіўнасць, а з другога – развіталі бытавую актыўнасць. Этнаграфічна-побытавы фон у рамане набывае выразны падтэкставы характар, калі аўтар пераносіць свайго героя на постчарнобыльскае Палессе, расказвае, як Герман разам з жонкай з сімвалічным іменем Надзея нанова абжывае гэты кут, садзіць сад. Тым самым аўтарам падкрэсліваецца мэтанакіраванасць, жыццёвая сіла чалавека, які ўрэшце знайшоў бацькаўшчыну і працуе дзеля яе будучыні. Экспрэсіўна пададзеныя семантычна амбівалентныя побытавыя і пейзаж-

ныя вобразы (хата, могілкі, балота, сад) істотна ўзмацнялі інтэлектуальны пачатак у рамане, аповед пра драматычны лёс пакалення, народжанага напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны. Мастацкая пераацэнка апошніх дзясяцігоддзяў савецкага мінулага ў сатырычных фарбах была праведзена Юрыем Станкевічам у рамане-фантазмагорыі “Ліст у галактыку «Млечны шлях»” (2002), дзе аўтар праз прыёмы фантазмагорыі акцэнтаваў нівеліроўку нацыянальнай спецыфікі ў дзяржаве, якая афіцыйна правазвешчала парытэт інтэрнацыяналізму і патрыятызму, а неафіцыйна атаясамлівала патрыятызм з вар’яцтвам і шкодніцтвам.

Вялікае месца ў сучасным рамане па-ранейшаму займае тэма беларускага мінулага. Мастацка-асветніцкаму спасціжэнню ў рэтраспектыўным плане нацыянальнай рэчаіснасці і нацыянальнага характару беларусаў прысвечаны раманы-жыццё “Пакліканыя” (2002) пра Еўфрасінню Полацкую Валянціны Коўтун, “Вяшчун Гедзіміна” (2001) пра станаўленне Вялікага княства Літоўскага Вольгі Іпатавай, дзе этнанацыянальныя рэаліі пададзены праз мастацкі этнаграфізм, які тыпізуе абставіны і стварае эмацыянальна-прыўзнятую атмасферу. Непарыўнасць мінулага і сучаснасці артыкулявалася ў рамане Алеся Наварыча “Літоўскі воўк” (2003), напоўненым інтэртэкстуальнасцю, алюзіямі на падзеі мяжы XX і XXI стагоддзяў, пабудаваным на перасячэнні сюжэтных матываў беларускай літаратуры і публіцыстыкі XIX–XX стагоддзяў, рускай класічнай літаратуры XIX стагоддзя. Падзеі ў творы адбываюцца на Палессі напярэдадні, падчас і пасля паўстання 1863 года, неадназначнасцю канатацый надзяляецца вобраз ваўкалака. З аднаго боку, ваўкалакамі ў пачатку твора называюць рабаўнікоў, што пасяліліся ў лесе. З другога боку, ваўкалакі – людзі, якія хутка мяняюць свае перакананні (шляхціцы Стась Буевіч і Ежы Урбановіч). Па-трэцяе, ваўкалакам за прыродны розум, незвычайныя для жывёлы паводзіны лічаць ваўка па мянушцы “Інсургент”. Інсургент – метафарычнае абагульненне характару беларуса, у якім пераплецены дабро і зло, здаровы сэнс і сляпыя інстынкты, любоў і нянавісць. Воўк-ваўкалак цэніць свабоду, ненавідзіць здраду, найвышэйшай каштоўнасцю для яго, як для паўстанцаў Каліноўскага, з’яўляецца свабода. Светаадчуванне, рысы характару, духоўная атмасфера і яе ўплыў на асобу з акцэнтаваннем цеснай сувязі гістарычных часоў па-мастацку ўзнаўляліся ў сімбіятычна скампанаваных традыцыйных і разам з тым эксперыментальных раманах Людмілы Рублеўскай “Золата забытых магіл” (2004), “Скокі смерці” (2005), “Забіць нягодніка, альбо Гульня ў Альбарутэнію” (2007), “Сутарэнні Ромула” (2010), “Дагератып” (2014), дзе дарэчна перапляталіся прыёмы рэалістычнай, рамантычнай і постмадэрнісцкай паэтыкі, прыгодніцкія элементы і аналітыка. Услед за пісьменнікам Уладзімірам Караткевічам і філосафам Уладзімірам Конанам пісьменніца даводзіць, што беларусам уласцівы рыцарства, сіла духу, што яны маюць не толькі трывалыя “мужыцкія”, але і шляхецкія “карані”, якія не дазваляюць

паступіцца сваім чалавечым гонарам. Лейтматывам раманаў пісьменніцы выступае ідэя захавання гістарычнай памяці, што замянае сучаснаму чалавеку ператварыцца ў асобу без роду і племені.

Традыцыйнай формай выяўлення нацыянальнай рэчаіснасці і нацыянальнага характару ў беларускай прозе па-ранейшаму выступае форма сямейна-бытавой хронікі. Яна надзвычай арганічная ў цыкле раманаў Уладзіміра Гніламёдава “Уліс з Прускі” (2001), “Расія” (2007), “Вяртанне” (2008), “Валошкі на мяжы” (2014), “Вайна” (2014). Выбар сямейна-бытавой хронікі дэтэрмінаваў шырокі этнакампартыўны план, ужыванне элементаў асіметрычнага этнатопу ў раманах “Уліс з Прускі”, дзе беларусы параўноўваюцца з амерыканцамі, і “Расія”, дзе супастаўляюцца беларусы і рускія. Лёсы герояў падаюцца пісьменнікам на фоне драматычных падзей нацыянальнай гісторыі: эміграцыйнага руху ў пачатку ХХ стагоддзя, першай сусветнай вайны, наступстваў Рыжскага мірнага дагавора, другой сусветнай вайны. Гісторыя сям’і і гісторыя народа з рамантызацыяй лепшых рыс характару суайчыннікаў – цэнтральныя ў рамане “Зубрэвіцкая сага” (2007) Янкі Сіпакова. Як вядома, сага – старадаўняя скандынаўская форма аповеду, надзеленая эпічнай прастатой, гістарычным і бытавым рэалізмам. У рамане, што складаўся з апавяданняў, пісьменнік падаў прыватны варыянт гісторыі ў дыяхронным ракурсе, апаэтызаваў патрыятызм, высокія маральныя прынцыпы і якасці сваіх суайчыннікаў. Навелістычная форма аповеду, аўтабіяграфічны матэрыял, паказ лёсу адной сям’і праз дынаміку пакаленняў – характэрныя рысы невялікага па аб’ёме рамана “Дом” (2003) Адама Глобуса, які аднойчы зазначыў, што ў аснове беларускай нацыянальнай ідэі павінна знаходзіцца ідэя дому як сям’і.

Мастацкі аналіз сучаснасці і сучасніка, феномена індывідуальнай экзистэнцыі як праявы экзистэнцыі народа – прадмет эстэтычнага даследавання ў рамане “Менада і яе сатыры” (2008) Алены Брава, у “рамане ў аповедах” “Рыбін горад” (2007) Наталкі Бабінай, у “рамане ў трох мемуарах” “Імя грушы” (2005) Сяргея Балахонава, дзе згушчэнне фарбаў, іронія і сацыяльны гратэск – дамінантныя сродкі рэпрэзентацыі сацыяльна-бытавых рэалій. Фантастыка як сродак увасаблення нацыянальнага свету шырока выкарыстана ў рамане Юрыя Станкевіча “Пятая цэнтурыя, трыццаць другі катрэн” (2005) у рамане-роздуме пра сучаснасць, пра будучыню чалавецтва, пра асновы светаўладкавання, пра ролю навуковых ідэй і маральных імператываў у грамадстве. Сістэма персанажаў у рамане накіравана на дэталёвае асэнсаванне грамадства, падтэкставае па характары ўказанне на род заняткаў персанажаў: рэпарцёр, аўдытар, філосаф, бібліятэкарка. Паказальна, што сярод іх няма стваральнікаў, а толькі фіксатар і асвятляльнік падзей, правяральшчык, асэнсавальнік і чалавек з пэўным узроўнем культурнага досведу. Пытанні будучыні беларусаў і чалавецтва ўвогуле, існавання нацыянальнага ва ўмовах інтэнсіўнай глабалізацыі адметнае мастацкае вырашэнне знайшлі ў рамане-антыўтопіі Ю. Станкевіча

“П’яўка” (2010). Гэтаму твору ўласціва мастацкае выяўленне глыбінь чалавечага інтэлекту і псіхікі, песімізм у ацэнцы перспектывы захавання асобнага этнасу/народа ва ўмовах татальнай глабалізацыі і мультыкультуралізму. Пры гэтым шляхам выкарыстання рэмінісцэнцый з Джорджа Оруэла і Герберта Уэлса ўвасобіў вызначальныя прыкметы верагоднай змрочнай будучыні чалавецтва: стварэнне новай цывілізацыі, панаванне звыродніцкай, паводле пісьменніцкай інтэрпрэтацыі, ідэалогіі мультыкультуралізму, апакаліптычнае па сваіх перспектывах развіццё мультырасавага грамадства, узрастанне энтрапіі традыцыйных хрысціянскіх каштоўнасцей. З дапамогай сацыяльнага гратэску Станкевіч даводзіць, што ў так званым Новым Эдэме (новым райскім садзе – В.Б.) пануе закон джунгляў з неабмежаваным правам мацнейшага і татальная дэмагогія.

Лёс духоўнай спадчыны, будучыня айчынай літаратуры, роздум пра нацыянальны характар беларуса, пра жыццё, літаратуру і іх узаемадзеянне – пытанні, што вылучаюць раманы “Рэвізія” (2004), “Мяжа” (2008) Андрэя Федарэнкі. Пафасам “Рэвізіі”, у якой для пераканаўчасці эстэтычнай аргументацыі аўтар удала выкарыстаў інтэртэкстуальнасць, этнаграфічны і літаратурны метакантэксты, сталі сцвярджэнні аб адставанні нацыянальнай літаратуры ад жыцця, аб празмернай схільнасці аўтараў да распрацоўкі традыцыйных тэм і вобразаў, аб ігнараванні пісьменнікамі новых шляхоў мастацкага ўвасаблення чалавека і рэчаіснасці. “Мяжа” – раман-эсэ з элементамі аўтабіяграфіі, споведзі перад чытачамі, дзе апавядальнік дзеліцца меркаваннямі пра ідэальны варыянт літаратуры і асэнсоўвае стан сучаснай рэальнай нацыянальнай літаратуры, апавядае пра гісторыю стварэння некаторых сваіх твораў, наракае на няўдзячнасць пісьменніцкай працы: “Людзі вакол жывуць – ты адлюстроўваеш гэтае жыццё, усё піхаеш, усё ўкладваеш, як пракляты, самае лепшае сваё ў нейкі беспрацэнтны, банкруцкі банк – без надзеі на аддачу...” [2, с. 7].

Адлюстраванне этнанацыянальных рэалій галоўным чынам пад уплывам іманентных прычын у сучасным беларускім рамане ўсё больш і больш набывае эксперыментальны характар, асабліва ў творчасці аўтараў маладога пакалення. Пры гэтым часта звяртаюцца да выяўленчых магчымасцей жанраў сямейна-бытавога рамана, антыўтопіі, фантазмагорыі, эсэ, парабалы, асіметрычнага этнапопу, метаапісанняў, алюзій, рэмінісцэнцый, даследуюць характар і лёс беларусаў у дыяхронным і сінхронным этнакампаратыўным планах.

Літаратура

1. Кундера, М. Занавес / М. Кундера. – СПб.: Азбука-классика, 2010. – 240 с.
2. Федарэнка, А. Мяжа: раман / А. Федарэнка. – Мінск: Літаратура і мастацтва, 2011. – 264 с.